

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیات فقه سیاسی

دکتر اصغر آقا مهدوی
سید محمد صادق کاظمی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بهار ۱۳۹۹

مهدوی، اصغرآقا، ۱۳۴۰-

کلیات فقه سیاسی / اصغرآقا مهدوی، سیدمحمدصادق کاظمی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.
نه، ۲۴۰ص.: نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۵۲۲: علوم سیاسی؛ ۱۹)

ISBN: 978-600-298-260-5

بها: ۲۵۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۲۲۱-۲۳۰]: همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. علوم سیاسی (فقه). ۲. Political science (Islamic law). ۳. فقه جعفری. ۴. Islamic law, Ja'fari.

الف. کاظمی، سیدمحمدصادق، ۱۳۶۷- ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. عنوان.

۲۹۷/۳۷۹

BP۱۹۸/۶

۵۶۸۷۸۶۰

شماره کتابشناسی ملی

کلیات فقه سیاسی

مؤلفان: دکتر اصغرآقا مهدوی (دانشیار دانشگاه امام صادق علیه‌السلام) و سیدمحمدصادق کاظمی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: بهار ۱۳۹۹

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم- سبحان

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص.ب. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره» بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۵۲۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان متن درس «کلیات فقه سیاسی»^۱ در مقطع کارشناسی رشته علوم سیاسی فراهم آمده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلفان محترم اثر، دکتر اصغراقا مهدوی و سید محمدصادق کاظمی و نیز از ارزیابان محترم مرحوم حجت‌الاسلام والمسلمین محمدحسین اسکندری و حجت‌الاسلام والمسلمین اسماعیل دارابکلایی سپاسگزاری کند.

۱. براساس سرفصل بازنگری شده در یکصد و چهلیمین جلسه شورای تخصصی تحول و ارتقاء علوم انسانی، مورخ ۱۳۹۶/۷/۳.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
فصل اول: مفاهیم و کلیات	
۶	۱. سیاست
۷	۲. فقه
۷	۱-۲. معنای لغوی
۸	۲-۲. معنای اصطلاحی
۱۰	۳. فقه سیاسی
۱۰	۴. فقه حکومتی
۱۲	۵. سیر تطور فقه در بستر زمان
۱۳	۵-۱. دوره تشریح و تدوین اولیه (دوران نبی اکرم ﷺ - ۹۵ق)
۱۴	۵-۲. تکوین کلیات علم فقه (۹۵-۲۶۰ق)
۲۱	۵-۳. عصر طلایی اجتهاد و تبویب و پالایش منابع حدیثی (۲۶۰-۴۶۰ق)
۲۵	۵-۴. عصر رکود اجتهاد (۴۶۰-۶۰۰ق)
۲۶	۵-۵. عصر نشاط دوباره اجتهاد (۶۰۰-۱۰۳۰ق)
۲۸	۵-۶. عصر اخباری‌گری (۱۰۳۰-۱۱۸۵ق)
۳۱	۵-۷. عصر نشاط مجدد اجتهاد (۱۱۸۵ تا کنون)
۳۲	۶. سیر تطور فقه سیاسی در بستر تاریخ
۳۳	۶-۱. دوران پرسش و تکوین (۹۵-۲۶۰ق)
۳۴	الف) زوال بنی‌امیه و خلافت بنی‌عباس
۳۶	ب) وکالت شیعی
۳۸	ج) شرایط جامعه اسلامی
۳۹	د) ظهور فرق مذهبی در میان شیعیان و وقوع قیام‌های شیعی متعدد
۴۱	ه) آمادگی بیشتر شیعیان برای عصر غیبت

۴۳	۲-۶. دوران رشد و نمو فقه سیاسی (۲۶۰-۹۱۶ق)
۴۶	۳-۶. دوره تنقیح فقه سیاسی (۹۱۶-۱۲۴۵ق)
۵۲	۴-۶. دوره توجه به اندیشه‌های جدید: راهی برای مهار قدرت (۱۲۸۱-۱۳۲۷ق)
۶۱	۵-۶. دوره تأسیس حکومت (۱۲۴۵ق-۱۳۹۹ق)
۶۳	۶-۶. دوران گستردگی و شکوفایی (۱۳۹۹ق تا کنون)
۶۳	۷. ابواب فقه
۶۴	۱-۷. دسته‌بندی محقق حلی و سلار دیلمی
۶۵	۲-۷. دسته‌بندی شهید ثانی
۶۵	۸. ابواب فقه سیاسی
۶۷	۹. آشنایی با منابع فقه و متون فقه سیاسی
۶۹	۱۰. روش‌شناسی فقه سیاسی
۷۰	۱-۱۰. نص‌گرایی از منظر روش اجتهادی
۷۰	۲-۱۰. توجه به مقضیات زمان و مکان
۷۶	خلاصه مطالب فصل اول
۸۱	سؤالات فصل اول

فصل دوم: قلمرو فقه در عرصه سیاست و اجتماع

۸۵	۱. فقه حداقلی
۸۷	۱-۱. نقد کلی نگاه حداقلی
۹۰	۲. فقه حداکثری
۹۲	۳. قول به تفصیل
۹۵	۴. جمع‌بندی (دیدگاه امام خمینی)
۹۶	۵. مناسبات فقه و سیاست
۹۶	۱-۵. غایی یا ابزاری بودن فقه در تناسب با سیاست
۹۷	۲-۵. ترجیح حفظ حکومت بر اجرای دیگر احکام اسلامی
۹۸	۳-۵. ترجیح اجرای احکام دیگر الهی بر حفظ حکومت
۱۰۰	جمع‌بندی
۱۰۲	خلاصه مطالب فصل دوم
۱۰۴	سؤالات فصل دوم

فصل سوم: ابواب، اصول و قواعد فقه سیاسی

۱۰۵	۱. امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۶	۱-۱. وجوه سیاسی امر به معروف و نهی از منکر
۱۰۸	۲-۱. امر به معروف و نهی از منکر در کتب فقهی
۱۱۰	۳-۱. کلام حق نزد امام جائر

۱۱۰ جهاد	۲
۱۱۲ ۱-۲ جهاد ابتدایی	۲
۱۱۲ ۱-۱-۲ هدف و غرض از جهاد ابتدایی	۲
۱۱۴ ۲-۱-۲ جهاد ابتدایی و حاکم در عصر غیبت	۲
۱۱۶ ۲-۲ جهاد دفاعی	۲
۱۱۷ ۳-۲ جهاد با شورشگران (بغاة)	۲
۱۱۹ ۴-۲ مسائل جدید سیاسی در جهاد	۲
۱۱۹ ۳ کتاب القضاء	۳
۱۲۰ ۱-۳ ولایت قضا	۳
۱۲۱ ۴ کتاب الحدود	۴
۱۲۳ ۱-۴ اجرای حدود در عصر غیبت	۴
۱۲۵ ۲-۴ سیاسی‌ترین مفهوم کتاب الحدود؛ محاربه	۴
۱۲۶ ۵ برخی از قواعد فقه سیاسی	۵
۱۲۶ ۱-۵ قاعده عدم اختلال در نظام	۵
۱۲۸ ۲-۵ قاعده نفی سبیل کافران بر مسلمانان	۵
۱۳۰ ۳-۵ قاعده اهم و مهم	۵
۱۳۲ ۴-۵ برخی قواعد دیگر فقه سیاسی	۵
۱۳۴ ۶ برخی از مسائل جدید در فقه سیاسی	۶
۱۳۴ ۱-۶ انتخابات	۶
۱۳۴ ۱-۱-۶ اعلام نامزدی (کاندیداتوری)	۶
۱۳۷ ۲-۱-۶ تبلیغات	۶
۱۳۹ ۲-۶ کارآمدی و مؤلفه‌های سنجش آن	۶
۱۴۲ ۳-۶ برخی مسائل دیگر در فقه سیاسی	۶
۱۴۳ خلاصه مطالب فصل سوم	۶
۱۴۶ سوالات فصل سوم	۶

فصل چهارم: دولت و ولایت در فقه شیعه

۱۵۰ ۱ مشروعیت	۱
۱۵۰ ۱-۱ مشروعیت در نظام اندیشه‌ای غرب	۱
۱۵۳ ۲-۱ مشروعیت در اندیشه سیاسی شیعیان	۱
۱۵۴ ۱-۲-۱ مشروعیت الهی	۱
۱۵۴ الف) اصل عدم ولایت	۱
۱۵۶ ب) نص: تنها منبع مشروعیت	۱
۱۵۷ ج) ناتوانی عقل بشری و نیاز به عصمت و علم	۱
۱۵۸ د) نقص طرق دیگر مشروعیت	۱

۱۵۹	۱-۲-۲. مشروعیت الهی- مردمی
۱۵۹	الف) استدلال عقلی
۱۵۹	ب) دلیل نقلی
۱۶۱	۲. بسط مفهومی ولایت فقیه
۱۶۱	۱-۲. ولایت
۱۶۱	۲-۱-۱. ولایت در لغت
۱۶۱	۲-۱-۲. ولایت به معنای اصطلاحی
۱۶۲	الف) ولایت در کتب فقهی
۱۶۳	۲-۲. شئون سه گانه ولایت فقیه
۱۶۴	۲-۳. ولایت فقیه: گفتمان اصلی شیعه در دوران غیبت
۱۶۷	۲-۳-۱. شیخ مفید تا محقق کرکی (شیخ مفید تا تأسیس سلسله صفوی)
۱۶۹	۲-۳-۲. محقق کرکی تا پایان جنگ‌های ایران و روس
۱۷۲	۲-۳-۳. میرزای شیرازی تا پایان مشروطه
۱۷۷	۲-۳-۴. امام خمینی <small>علیه السلام</small> تا کنون
۱۸۰	۳. دلایل ولایت فقیه در عصر غیبت
۱۸۰	۳-۱. ادله عقلی
۱۸۳	۳-۲. ادله نقلی
۱۸۴	الف) مقبوله عمر بن حنظله
۱۸۶	ب) فقها وارثین انبیا
۱۸۸	ج) توقیع مبارک امام زمان <small>علیه السلام</small>
۱۸۹	د) روایات دیگر
۱۹۰	۴. حدود اختیارات ولی فقیه
۱۹۱	۴-۱. اختیارات مقید (ولایت مقیده)
۱۹۲	۴-۲. اختیارات مطلق (ولایت مطلقه)
۱۹۵	۵. جایگاه مردم در حکومت اسلامی
۱۹۶	۶. نقش مردم در نظریه نصب
۲۰۰	۷. حقوق و وظایف متقابل مردم و دولت
۲۰۱	۸. بیعت
۲۰۵	۹. انتخابات
۲۰۵	۹-۱. حجیت رأی اکثریت
۲۰۸	۹-۲. نقش مشروط اکثریت رأی مردم
۲۰۹	۹-۲-۱. مذمت اکثریت در قرآن
۲۱۲	۱۰. مشورت
۲۱۵	خلاصه مطالب فصل چهارم
۲۲۰	سؤالات فصل چهارم

منابع و مأخذ

۲۲۱	کتابها
۲۳۰	مقالات

نمایه‌ها

۲۳۱	نمایه آیات
۲۳۳	نمایه روایات
۲۳۷	نمایه اصطلاحات
۲۳۹	نمایه اشخاص

www.Ketab.ir

مقدمه

سیاست امر فراگیری است که گستره آن تمامی ابعاد زندگی بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. شرع انور که خود را مسئول سعادت انسان می‌داند و برای تمام مراحل و ابعاد زندگی او برنامه و سخن دارد، به این امر فراگیری بی‌توجه نبوده است. مخالفت نبی مکرم اسلام ﷺ با پایه‌های نظام طبقاتی غیر عادلانه در جامعه مکه که به معنای مخالفت با نظامات تصمیم‌گیر قدرت تلقی می‌شد، از همان ابتدا نشان از نگرش‌های سیاسی دین مبین اسلام داشت. تأسیس حکومت به دست پیامبر اکرم ﷺ، تعیین خلیفه به عنوان جانشین در تصدی قدرت سیاسی و دینی پس از رسول خدا ﷺ، بروز اختلاف میان جانشینان حقیقی رسول خدا ﷺ و حاکمان بعد از رحلت ایشان بر سر مسائل سیاسی و اعتقادی، چهره انقلابی و مبارزاتی شیعه، نزاع دائم بنی امیه و بنی عباس با امامان شیعه، علل سیاسی به وقوع پیوستن غیبت، وجود سازوکار وکالت و نیابت و ختم شدن تمامی مسائل و آداب اجتماعی به این نظام در میان شیعیان، مبارزات سیاسی شیعیان در دوران غیبت، آکنده بودن کتب فقها از مباحث سیاسی چون حکومت در دوران غیبت، تقیه، جهاد، نماز جمعه، حدود جواز همکاری با سلاطین جور و مانند اینها نشان‌دهنده اهتمام مکتب شیعه به مسئله سیاست است.

فقه‌های شیعه در دوران غیبت به تبعیت از ائمه اطهار (علیهم‌السلام) تلاش کردند تا حیات سیاسی شیعه حفظ و به نسل‌های آینده منتقل شود. در این مورد، بحث از امور حسبه در کتب فقها راهگشای مناسبی تلقی می‌شد؛ زیرا بسیاری از عناوین سیاسی، تحت عنوان امور حسبه مورد توجه فقها قرار گرفت. با این حال بسیط بودن دولت تا پیش از ورود دولت مدرن از یک سو و تسلط نداشتن فقهای شیعه بر دولت، سبب شد که بسیاری از آموزه‌های سیاسی موجود در نصوص دینی کمتر مورد توجه قرار گیرد و به تبع آن مباحث فقهی اندکی درباره آن مطرح شود.

ورود اندیشه‌های غربی به سرزمین‌های شیعه و تأسیس دولت مدرن در آن سبب شد که سؤالات سیاسی بیشتری مورد توجه قرار گیرد؛ زیرا دولت مدرن ضمن بر هم زدن مبانی، ماهیت و ساختار قدرت را نیز متحول کرد. این گستردگی مسائل با پیروزی انقلاب اسلامی و تأسیس حکومت دینی بیش از گذشته شد. حال فقه می‌بایست ادعای همیشگی خود مبنی بر دارا بودن نقشه‌ای جامع برای اداره زندگی بشر را بار دیگر به نمایش گذارد؛ از این رو سخن از فقه سیاسی به میان آمد.

فقه سیاسی درصدد پاسخ به پرسش‌های متعدد عرصه سیاست و همچنین در تلاش برای ارائه نظام مطلوب سیاسی است. ذکر این نکته ضروری است که مواجهه فقه سیاسی با این پرسش‌ها به معنای تغییر در روش فقه است؛ زیرا روش فقه است به معنای رجوع به نصوص دینی برای یافتن پاسخ پرسش‌ها با کمک‌گیری از علومی از جمله علم اصول است. علم اصول نیز نحوه مواجهه با نصوص را بیان می‌کند؛ حال آنکه این نصوص در فقه سیاسی و غیر آن یکی است. در نتیجه روش فقه نیز یکسان است. این تقریر به معنای نفی تفاوت‌های جزئی نیست.

در کتاب حاضر تلاش شده است تا ضمن تبیین منابع، روش و مسائل فقه سیاسی به بیان نظرات مختلف درباره فقه سیاسی پرداخته شود تا خوانندگان محترم تصویری کلان از فقه سیاسی بیابند. به همین منظور مباحث زیر مورد توجه قرار گرفت:

نخست، تبیین و تعریف مفاهیم، مقدمات و روش فقه سیاسی و بیان تناسب فقه و سیاست در این علم مضاف؛

دوم، بیانی از پیشینه و سیر تطور فقه سیاسی با تأکید بر آرای فقهای متقدم و متأخر شیعه درباره مهم‌ترین مفاهیم این علم؛

سوم، بیان نمونه‌ای از مسائل فقه سیاسی، اعم از مسائل جدید و مسائل گذشته. پرداختن به گذشته فقه سیاسی و باز مطرح کردن مسائل آن در کتاب حاضر از آن روست که مسیر طی شده توسط علمای سلف، آموزشی برای طی کردن مسیر در حل مسائل سیاسی نوین و حرکت در مسیر اجتهاد با سؤالات جدید است. این مطالب در فصول چهارگانه زیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

فصل اول: کلیات؛

فصل دوم: قلمرو فقه در عرصه سیاست و اجتماع؛

فصل سوم: برخی از ابواب فقه سیاسی؛

فصل چهارم: دولت در فقه شیعه.

پژوهش حاضر با محوریت جناب آقای سید محمد صادق کاظمی که در مواردی از نظرات مفید برخی از اندیشمندان این حوزه، به ویژه جناب آقای دکتر سید مجتبی عزیزی بهره برده‌اند و با هدایت، نظارت و اصلاح و تکمیل برخی از مطالب توسط اینجانب به رشته تحریر درآمده است. امیدواریم این نگارش مختصر که با عنایات الهی و با قصد آموزش در مراحل ابتدایی مطالعات فقهی سیاسی نگاشته شده است، بتواند آغازی بر پژوهش‌های عمیق دیگر در ساحت فقه سیاسی باشد.

دکتر اصغر آقا مهدوی

www.ketab.ir